

ВЫКЛІЧНІК ЯК СРОДАК ВЫРАЖЭННЯ ПАДТЭКСТУ Ў ТВОРАХ А. МАКАЁНКА

Казімірская Т. А. (Установа адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя А. А. Куляшова”, кафедра агульнага і славянскага мовазнаўства)

Анотацыя. У артыкуле ідзе гаворка пра выклічнік як сродак выражэння падтэксту ў творах А. Макаёнка. Асноўная ўвага акцэнтуюцца на арыгінальных выпадках стварэння падтэксту з дапамогай выклічнікаў (выкарыстанне эмацыянальных выклічнікаў у якасці загалова, у рэпліках персанажаў, а таксама выніковай рэплікі ўсяго твора).

У мове існуе два ўзроўні выражэння думкі: экспліцытны і імпліцытны. Экспліцытным з’яўляецца тое, што мае сваё поўнае, непасрэднае слоўнае выражэнне. Імпліцытнае такога выражэння не мае, але перадаецца сродкамі экспліцытнага. Гэта значыць, што выражэнне імпліцытнага не прамое, а апасродкаванае. Імпліцытнае, а значыць падтэкст, заключае ў сабе важную навуковую праблему. Існуе шэраг пытанняў, звязаных з роляй імпліцытнага ў мове, са сферамі яго выкарыстання, з яго значэннем. Аналіз імпліцытнага выступае як спецыяльны аспект аналізу мовы. У сваю чаргу, падтэкст мастацкага твора таксама выступае аб’ектам даследавання мовы тэксту.

Праблема падтэксту даследуецца не толькі лінгвістамі, але і літаратуразнаўцамі, бо ў мастацкай літаратуры разглядаецца ў сувязі з аналізам мастацкага вобраза, інтэрпрэтацыяй мастацкага тэксту. Асаблівае месца падтэкст займае ў драматургіі. Гэта жанр літаратуры, дзе аўтар не мае магчымасці адкрыта выказаць свае думкі. Ён перадае іх праз характары персанажаў, іх мову, паводзіны, адносіны, часам праз рэмаркі. Перадаючы апісанні персанажаў лексічнымі, фразеалагічнымі, марфалагічнымі, сінтаксічнымі і іншымі сродкамі, аўтар укладвае больш інфармацыі, чым маюць гэтыя апісанні пры знешнім, экспліцытным, выражэнні. Кожнае слова ў гэтым выпадку стварае падтэкст, бо, акрамя свайго прамога значэння, заключае ў сабе яшчэ і апасродкаванае, скрытае, аб якім чытач павінен здагадацца.

Адным з марфалагічных сродкаў выражэння падтэксту з’яўляецца выклічнік. З дапамогай выклічнікаў выражаюцца пачуцці, волевыяўленні чалавека, яго эмацыянальна-валявая рэакцыя на з’явы і падзеі навакольнай рэчаіснасці. Выклічнікі могуць перадаваць вялікі дыяпазон пачуццяў і волевыяўленняў: радасць, захапленне, здзіўленне, сумненне, крыўду, абурэнне, іронію, запрашэнне, заклік і інш. [1, с. 269]. Значэнне многіх выклічнікаў выяўляецца толькі ў кантэксце, пры падтрымцы інтанацыі і слоў, якія падкрэсліваюць іх семантыку, дакладна называючы пачуцці і волевыяўленні.

Найбольш распаўсюджаны ў творах А. Макаёнка эмацыянальныя выклічнікі, якія выражаюць разнастайныя стануўчыя і адмоўныя эмоцыі, што ўзнікаюць у чалавека як рэакцыя на навакольнае асяроддзе, на дзеянні і паводзіны іншых людзей, стан навакольнай прыроды. З эмацыянальных аўтар аддае перавагу пэярэтыўным выклічнікам – словам, якія выражаюць адмоўныя эмоцыі (незадавальненне, прыкрасць, крыўду, абурэнне, папрок, пратэст, злосць, асуджэнне). Значна менш меліяратыўных выклічнікаў, якія выражаюць стануўчыя эмоцыі (адабрэнне, задавальненне радасць, захапленне, лікаванне і інш.) [2, с. 419–420].

Не з’яўляючыся самастойнай часцінай мовы, не маючы дакладнага лексічнага значэння, этыкетны выклічнік выступае часткай назвы камедыі А. Макаёнка “Выбачайце, калі ласка”. Слова **выбачайце** можа ўжывацца як форма пратэсту, нязгоды. Назва твора дакладна, арыгінальна і лаканічна перадае яго ідэйны змест. У п’есе бескампрамісна крытыкуюцца заганныя метады кіраўніцтва савецкай гаспадаркай, паказуха, фармалізм, казённае адміністраванне. Аўтар спрабуе ў тактоўнай форме выказаць сваё негатыўнае стаўленне да апісаных падзей.

Адзін і той жа выклічнік можа выражаць розныя, часам супрацьлеглыя пачуцці. Напрыклад:
В Е Р А Ч К А (*спалохалася за бабуку*). Бабуся! Ну што ты?.. **О!** Дайка твой пульс. (*Бярэ руку бабусі і падлічвае пульс.*) Ну вось! Дзевяноста шэсць. **Ах**, бабуся ты, бабуся. Ці ж так можна хвалявацца?.. [4, с. 195]

У прыведзеным прыкладзе пярэратыўны выклічнік **ах** выражае пачуццё сполаху і жалю.

А р ы н а Р а д з і в о н а ў н а. **Ах**, ты шчодрая мая! **Ах**, ты душэўная мая! [4, с. 192].

Тут меліратыўны выклічнік **ах** выражае пачуццё захаплення.

Выклічнік часта выкарыстоўваецца пісьменнікам як сродак стварэння вобраза персанажа, прыкладам чаго можа стаць урывак з трагікаеды “Трыбунал”.

Н а д з е я. Насцю сустрэла. У слязах, бедная, уся.

П а л і н а. А ёй чаго? Тыдзень як муж вярнуўся з палону. Хай цешыцца. Худзюшчы толькі. Дык адкарміць можна.

Н а д з е я. Памрэ, відаць, чалавек яе.

П а л і н а. Ад чаго ета раптам?

Н а д з е я. Нагу параненую адмарозіў ён. А цяпер нібы антонаў агонь прыкніўся.

П а л і н а. Ну во – нацешылася баба. (*Уздыхнула.*) **Ай-яй-яй-яй-яй!**.. [4, с. 345].

Выклічнік **ай-яй-яй-яй-яй** у прыведзеным дыялогу выражае боль, перажыванне Паліны за лёс няшчасных людзей.

Ц я р э ш к а. А цяпер хоць у прэзідыумах пакарасуюся.

П а л і н а. Якіх прэзідыумах? Пры немцах? Бацохны! Век з ім пражыла, а не ведала, што ён можа во так... **Ай-яй-яй-яй!**.. Што з ім сталася?! [4, с. 362].

Выклічнік **ай-яй-яй-яй** у гэтым выпадку выражае здзіўленне Паліны, яе папрок Цярэшку за тое, што ён стаў старацам пры немцах.

З дапамогай выклічніка **ого** Цярэшка выказвае здзіўленне, дае высокую ацэнку самому сабе.

Ц я р э ш к а. (*горача*). ... Усе мяне будуць слухаць! Я, брат!.. Ты не глядзі, што я... А калі вазьмуся, дык... **Ого-го!** Яшчэ танцаваць будуць перада мной.

П а л і н а. **Ай-яй-яй-яй-яй**, страхоце якое! **Божухна мой!** Спасі і памілуй! **Ой-ёй-ёй-ёй!**.. [4, с. 351].

Выклічнікі **ай-яй-яй-яй-яй**, **божухна мой**, **ой-ёй-ёй-ёй**, ужытыя ў блізкім кантэксце, указваюць на самую высокую ступень перажывання Палінай усіх складаных пачуццяў, якія “вірыліся” ў душы гераніні. Пачуццяў так многа, што іх цяжка выразіць.

Аналізуючы выкарыстанне выклічнікаў у творах А. Макаёнка, нельга было не звярнуць увагу на фінал п’есы “Трыбунал”.

Ц я р э ш к а. Сын! Сы-ын мо-ой! Ва-а-лодзька-а-ах-ах-ах-ах-ах!!! [4, с. 382].

Выклічнік **ах** мнагазначны і можа ўжываецца пры перадачы захаплення, здзіўлення, сполаху; можа перадаваць пачуццё жалю, гора, а таксама гневу і абурэння. Менавіта ўсе, без выключэнняў, пачуцці “раздзіралі” душу галоўнага героя трагікаеды “Трыбунал” Цярэшкі, калі “раптам аглушальны выбух скалануў усё наваколле. Зазвінелі шыбы. І наступіла ціша!” [3, с. 382].

Эмацыянальныя выклічнікі дапамагаюць выразіць эмоцыі настолькі моцныя, што для іх апісання нават не хапае паўназначных слоў, каб адлюстраваць шчырасць думак персанажаў, даць ацэнку пэўнай асобе праз яе маўленчую характарыстыку, зрабіць апісаную карціну вобразнай, экспрэсіўнай, насычанай эмоцыямі і пачуццямі.

Літаратура

1. Сучасная беларуская літаратурная мова : марфалогія / пад агульнай рэдакцыяй М. С. Яўневіча. – Мінск : Выд. Ул. М. Скакун, 1997. – 288 с.
2. Современный русский литературный язык : учебное пособие / В. Д. Стариченок [и др.] ; под ред. В. Д. Стариченка. – Мінск : Вышэйшая школа, 2012. – 591 с.
3. Макаёнак, А. Збор твораў : у 2 т. / А. Макаёнак. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. – Т. 1. – 384 с.
4. Макаёнак, А. Збор твораў : у 2 т. / А. Макаёнак. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. – Т. 2. – 376 с.